

# Az igazi poézis keresése

Hóдолat Berzsenyi Dániel szellemének

Költészet és élet és sors megrendítő summázata az a Nikla és Széphalom közti levelezés, amely igen alkalmas arra, hogy Berzsenyi születésének kétszázadik évfordulója alkalmából nemcsak költőnek világára, de Iránk akkori és továbbmutató irányaira is rávilágítson. A poézis és hétköznapi viszonya, a szépség és jó és rossz vitája, a barátság és a meg nem értés, a magány és az első irodalmi klikk hasznos és gátló titkai mind kilépnek ebből a közel száz levélből, melyet a széphalmi mester unokaöccse Kazinczy Gábor 29 évvel Kazinczy Ferenc halála után 1860-ban adott ki. Egy pillanatra sem régiek ezek a „feltört”, sokszor hónapokig kocsizó, néha meg sem érkező, cenzurázott levelek. Minden soruk érdekesen világít bele a 19. század eleji magyar közállapotok elmaradt világába és az irodalmi élet kegyetlen sanyarúságába. A költők magányába és reményébe is, amikor gazdálkodva bánt a papirossal még a sokat író Kazinczy is, nehogy vastagra sikerüljön a levél, mert attól tartott, „hogya a vastag levél inkább gyanút támaszt e gyanús időben, mint a vékony s kevésbé bátorságosan jut el” Berzsenyi Dánielhez, somogyi Nagyberék mocsarának szélére. És versek ijedt elégetéséről is vallanak. Akár egy krimi képsora, oly érdekesen mozognak és beszélnek e sorok lelki szemeink képernyőjén. És a börtönviselt Kazinczy levélbe bújtatott verses episztolája Ráday Pálhoz arra oktat: „Mint kell ulysszesi szent álnoksággal – A monstrumokkal küzdeni.” És az „élnitudás” bölcsességére szólít.

Nagy kincse ez a levelezés irodalmunknak, mert Nikla és Széphalom már akkor is jelképek voltak és lettek is Iránkban. Két magyar költő-típus, két költői irányzat, írói, emberi vérmérséklet barátsága és vitatkozása az egyetlen költői szépről. „Az igazi poézis keresése!” Két ízlés harcolt az egyetlen szépért. Meg is keseredett ez a makacs barátság. Végül is udvarias üdvözlettel és elutasítással végződött Berzsenyi részéről, „mert a literatura nem arra való, hogy egymást magasztalgassuk – hangzik ma is megfontolandóan kritikánk felé –, hanem arra, hogy az igazságnak áldozzunk.”

Ez az emelkedett szellemű hang akkor a pusztából a pusztába izent. Mert mi is volt a somogyi Nikla és a zempléni, lírai túlzással Széphalomnak keresztelt Kisbányácska az irodalmi Jéna vagy Weimar mellett, ahol akkor az ifjú Hölderlin Schillerrel és Goethével költői reményeit keresve közvetlen érintkezhetett? Ahol akkor épp Fichte, Herder és Hegel munkálkodott Európa szellemén. Mennyire más szellemi éghajlat, környezet és életforma, mint a berekszéli „kicsírázott kazlak” között lapuló két szobás, zsuppos kunyhó és a széphalmi szegényes udvarházacska világa. A kunyhó gazdája arra kéri a másikat, hogy egyszerűen „titulálja Niklai remetének, vagy somogyi Diogenesnek”, mert „az én egyedül való barátaim a magánosság és az elmékedés.” De azért figyelemztetően hozzáteszi, a „mesternek” az ifjabb költő, mintegy mihez tartás végett, hogy „én a nótáimat nem csak énekeltem, hanem mélyen érzem is”. Hogy tudja, még azt is: „engem némelyek különöskének neveznek”. És tőlük nyugatra „az imádott” Goethe és Schiller ragyog. És keletre pedig az itt még névről sem ismert Zsukovszkij az aki épp akko plántálja át ezt a német romantizmust orosz földre. Ő a szabadkőművességben is Kazinczy társa volt. Ő segíti ott, mint itt Kazinczy, a moszkvai ifjú költőket. Ő készítette elő Puskin és Lermontov kortársi útját. Ott Goethe Shakespeare-ért rajong és itáliáért. Itt Kazinczy Goethét imádja és Berzsenyi Kazinczyért rajong és a régi Rómáért és Horatiusért lelkesül. Való, hogy Berzsenyi Kazinczy után sóvárog. A zombékszéli remeteségből hódol neki, hogy megbizonyosodjék költői voltában és igazában. Első leveleinek túlzott udvariassága a művelt Kazinczynak szól. És „szüntelen izgó és kalóz elméjét” ezzel az ígérettel köti hozzá: „Ígérem, hogy mindazon időm, melyet magamtól, feleimtől... elragadhatok, a tudományoké, hazámé.” Érdekes, hogy



ezzel a levelezéssel együtt olvasva Berzsenyi költeményeit, azok egymást elragadóan gazdagítják és ki is egészítik. Kazinczy is fölismerete ezt. Berzsenyi leveleinek sűrített szépségét és erejét egy-egy „Gedicht” számba vette. Tény az is, hogy Hölderlinnél is így vagyunk. Kazinczy ezért mindjárt az első versek és levelek vétele után föl is szólította, hogy „az én érzéseim s ízlésem miatt a magadét meg ne tagadd s semmit ne hagyj úgy, ahogy én javaslok, hanem úgy, ahogyan magad leled jónak”. Ez a nyílt hang és lélek, azt hiszem, sok mindent enyhíthet a világban, meg a később kialakult viszonyokban, mert „a verseiden szüntelenül gyalulgass s grammatikádat tökéletesítsd” többszöri emlegetése és ízlésbeli ellenkezéseik már jól előre vetítették elhidegülésük árnyékát. A szakítás megítélésében Berzsenyi érzéseinek sem volt mindenben igaza. Azt viszont Berzsenyi rajongó sorai mutatják, mit is jelentett itt a Balatonnál rekedt kezdőnek az, hogy teljes bizalommal és föltekintő lélekkel fordulhatott egy nála tizenhat évvel idősebb literary gentlemanhoz. Még a szavai is a berki magány képeit idézik. – „A Te varázsló szózatod is kicsalt engem azon iszapból, melybe ezen zivataros idő temetett, de mely rekedt torkom! mely sárba málladtak szárnyaim. Látod csak úgy közelíthetlek, mint sárca az aetherbe ferdő sást.” A közbejött francia háborúból, a világvégről, a reménység mindenmódoni vágyának szavai ezek. Az irodalom szervezőnek a berekből segély-kiáltások.

Berzsenyi az emberben és a magasztos léleekben bízott a „kaszálatlan rétek, vetetlen földek” közül... ő, a „mágiás képek s arany álmódások” költője. A literatura és a versművészet mesterének üzengetett: „Akinak az ízlés és annak minden gratiái” tulajdonai. Aki akkor már a reformszellem előkészítőjeként szavaival és leveleivel megmozgatott minden irodalmat szerető magyart, legyen az diák, tanár, jogász, bíró, birtokos, megyei vagy országos hivatal viselője, követ, pap vagy arisztokrata.

Az első magyar szonettíró és a háborgó odázó párbeszéde ez a levelezés. Gondolatviláguk mindenkor szent eszmények melletti hitvallások. A népről Vörösmarty és Petőfi előtt ezt írja Berzsenyi: „Nem lehet szentebb kötelessége egy bölcsnek, mint a nép boldogságának eszközése”. Ez a nép-eszmény központi gondolata volt és maradt is a magán embernek és a költőnek is élete végéig, a „Mezei szorgalomig”. És másutt mint Széchenyi szelleme szól: „Én nem tudok szabadulni azon nevetséges bolondságtól, mely engem szüntelen arra ösztönöz, hogy használjak és tanítsak.” „Hazafiúság” és nemzetféltés nála mindig együtt jelentkezik: „Egy nemzet eltörlése politikai gyilkosság”. Az olvasó népről, mintegy a mai „Olvasó nép” mozgalomról ír: „Culturát kellene tehát kívánni, nem új constitúciót”, írja 1809 márciusában és a decemberi tizenkettedik levele mellé csatolt Kazinczyhoz címzett költői episztolájában e gondolatát kibővítve egyszerre beszél „Az ész s a kéz műveltségéről,” mert „Az ész minden! s ebből foly minden jó”... És gúnyval kérdi az „új frizurájú” – ez is Berzsenyi szava – és a „cravátos emberkéktől”:

*Ha úgy óhajt franc és anglus lenni,  
Mér nem kedvelli úgy a tudományokat,  
Az elme s a kéz remekjeit,  
Mért nem becsüli ő nyelvét és nemzetét  
Úgy, mint azok, kiket rabul majmol?  
Vagy tudja-e, midőn ezt nem teszi,  
Mit és ki ellen vét? – Nem tudja, hidd el,  
Mert Verbőcziben arról egy szó sincs,  
Más könyv pedig nem kell gavallérnak.*

És ugyanebben a versében feltett szónoki kérdésére meg is felel:

*Mi az hát ami a magyart emelheti?  
Valóban nem más, mint az ész s erkölcs:  
Csak úgy állhat meg a mi kis testünk,  
Ha az lélekkel s erővel teljes.*

De a nép, a nemzet és a hazafiúság mellett fő témájuk a magyar költői nyelv kérdése volt. Egymást váltva a levelek, egymást idézik „grammaticusi perbe!” „De reményem, hogy a mi perünk csak a szeretőknek pere legyen... Ha én gondolatimat te előttem elrejténém, vagy én volnék hozzád méltatlan, vagy te énhozzám, vagy hízelkedő volnék, vagy belátásodhoz nem bíznám. Ezekről távol vagyok.”

Berzsenyi mindenkor „nyers okoskodással” harcol de igen érzékenyen és elementáris erővel. Kazinczy következetesen pedáns szorgalmú iparos. Kicsit saját hasonlatával is Hans Sachs



Iélek a versek, műfordítások, művek és levelek bő gyártásában is. A szavak kiválasztásában és megértésében is. Berzsényi föllobbanó tűz, az „energiás” szavak híve. Kazinczy arról, amit Berzsényi „szentségtörő rombolásnak” tart, az neki szép. A költői erő és a metrum viszonyának kérdésében ezt írja Berzsényi egy-egy kifejezés érdekében: „Rimáinkod előttem, hogy ezeknek kellemeit a metrumnak fel ne áldozd, mert én azokhoz úgy ragaszkodom, mint egy vak capucinus a maga feszületjéhez.” Ítleteiben bizonyosságul költői remeklések állnak ízlése mögött.

Így vonul ez végig ítélezéseiken. Makacsul „az ideális barátság” nem éppen „gyümölcsöző” útján, mert Berzsényi csak azt fogadja el, amit „ízlésem és poézisom természete megenged.” Ezért fúj a szél Széphalom felől. De végül is nemcsoda, hiszen egyetlen volt a tét. Mindkettőjüknél a magyar nyelv lírára, irodalomra történő fölhangolása. De amit közben, ennek érdekében Kazinczy maga mindig ajánlgatott, hogy „inkább kevesebb legyen, de minden jó” azt ő maga bizony nem mindig tartotta szemelőtt. Pedig elve igen szigorú volt. S mégis sokszor gyenge verseket és költőket is magasztalt. Így hát hiába írta: „A meglehetősen poétai művek irtóztatók.” Ezen felül azt cselekszik, hogy a legszebb darabokra is homály ugrik vissza a meglehetősekről, melyek éppen azáltal, hogy csak meglehetősek már rosszak.” Ez sokszor célzás egy-egy megküldött Berzsényi versre is, de hogy melyik a jó és melyik a rossz vers, két ilyen ellentétes, alkatú és ízlésű költőnél, azt nehéz eldönteni. Ráadásul még azt el is fogadtatni. Minden esetre Schiller meghatározása szerint – akit Berzsényi és Kazinczy is egyaránt nagyon tisztelt és képe mindkettőjük szobájában ott függött –, Berzsényi a naiv, a természetadta költők és Kazinczy pedig a szentimentális költők csoportjába tartozott. Azokéba, akik keresik a természetet. Berzsényi természetből teremt, „mágikusan”, „energikusan”, és „egzaltáltan”. Ihlete „míg az óda reptével hűz, addig hívem”. Kazinczy mindig okosan és hasznos céllal nyúl a tollhoz. Talán kicsit hidegen is. „A tökéletesség eszméjének” kényszere alatt alkot és az életművében épp nem a versei a legértékesebbek, még formái tökélyük mellett sem, és ezt Berzsényi korán észrevette. Nem versei, hanem levelei és prózája. És az is tény, hogy ízlése se mindig biztos. Ám elveihez és ízléséhez következetesen ragaszkodott. Így eshetett meg az is például, hogy Berzsényi kötetéből a Fohászkodást kihagyásra ajánlotta. A pataki professor „Kézyt nagy poétának” dicséri és Kist is „egysorban állónak” tartja Berzsényivel. Javitási ajánlatai ritkán mondhatók szerencsésekknek. Mindenesetre viszonyuk nem a Hölderlin és a biztos ízlésű mester, Schiller viszonya. Nem, mert már indulástól kezdve – Kazinczy jó arányérzékét dicsérve –, közöttük bizonyos kölcsönösen elismerő mester és tanítvány kapcsolat alakult ki. Kazinczy ezt így rögzítette első levelében: „Te engem mesterednek nevezel, hamis tettetés nélkül s igaz örömmel nyomom vissza homlokodra a szent koszorút s azt vallom, hogy az tégedet illet, nem engemet.” Hogy Kazinczy őszinte, abban nem kételkedhetünk, de hogy szerető perük annyira másképp alakul, lassan derült ki. Ebben hiú és makacs és érzékeny természetük, a körülmények látszata, a föltételezések és irodalmunk akkori klikkesedése is belejátszott. Nem mondhatjuk, hogy a magyar líra javára.

Ezek a „fölbontogatott”, „meglopott” levelek eszenciáját és keresztmetszetét adják irodalmunk 19. századi feladatainak és titkainak. Fényt vetnek a szép és a rossz magyar vers jegyeire, a poétai jó és rossz ízlésre, a literatúrai érdekek kapcsolataira, az intrikák és a maradiság-haladás „mondolati” világára. Temperamentumukkal és kritikájukkal a nyelvújítási idők izgalmas lelki világát tárják olvasóik elé.

Jó lett volna újra kiadni épp most ezt a levelezést az évfordulón, mert nemcsak tanulságos, de igen regényes is. Sokszor riportfű még a családi és gazdasági dolgaival együtt is. A sok himlővel, a házasságkötésekkel, udvarlásokkal, ünnepekkel és „a kassai leányok koszorújában az első rózsával”, természetesen Török Sophievel. Az esőssel és az „500 selyembirkánk” döglésével körítve. Berzsényi Kazinczynak az egészséges élet titkát így rögzíti: „diaeta és mozgás. Grófnéd kertészkedjen, te pedig lovagolj”. Berzsényit „életmódjának nagy egyszerűsége”, úgymond, az teszi igazán „elég gazdaggá”. Közben gyönyörű mondatok hullanak a magyarságról a levélpapírára: „Mely nyomorult teremtmények vagyunk mi magyarok!... Rakunk-e mi valaha templomot a szent egyezésnek mint a vén Camillus? Mi éneklő madarak vagyunk, de a prédára lecsapni mint a sólyom, nem tudunk!” És a maga portréjáról hiú, de enyhe humorral ezt írja: „Vállam és mellem ugyan plátói, de kövér épen nem vagyok. Mind Szemerét mind a képirót az én béelt téli mentém csalta meg... Küldök én Néked másikat, mely megfogja mutatni hogy a Te barátod egy egész araszttal vastagabb mellben mint hasban. Azt pedig, hogy én az első dőfés dicsőségét másnak nem engedném, az én ódáimból láthatod.” És milyen éterien reális a kép azzal ahogy az óda és kukorica egymás mellé kerül. A magyar költő és a versének sorsa íme a berekszéli kanásztávlatból: „most egy falka ártánt kukoriczálók, s mihelyt



ezt eladhatom, megyek.” Tudniillik verskötetét megjelentetni. Megható ahogy szól „gunyhó-járól”. Aztán pedig 1812-ben a bécsi út és az egyheti tartózkodás leírása. Nincs e sorokba semmi mezei csudálkozás és turistai hasraesés a látványon. Egyáltalán nem elragadtatottak a sorai. A somogyi Diogenész élesen és realisan számol be Kazinczynak: „semmiel sem kedveskedhetem. A belvidéri festmények” között „sok oly Ádámokat Évákat, szenteket és madonákat láttam, amilyeneket én is tudnék festeni. Az udvari théátrumban játszó Duportnak tánca és Neuman leánykának tánca és szépsége valóban csábító, ily látásra és jegyzésre méltót nem is találtam egész Bécsben. A többi théátrumokban semmi különöst nem láttam. Köztünk legyen mondva, én azt hiszem, hogy egy ily kis boszorkány mint Neuman hamarabb s bizonyosabban fel tudná emelni a magyar théátrumot, mint minden hazafiúi okoskodás és buzgólkodás. S vajjon nem lehetne-e nekünk is egy ilyen lánykát szerezni?” Életéről melyben az ember és a poéta kettős lelke dúlt és életfilozófiájáról és elcsituló dühöngéseiről így szól: „...nem tudtam azt, hogy az embereknek gonoszsága nem egyéb mint gyalogság, bolondság... Szállj le, barátom, ideáid tündérvilágából, térj be barátodnak Zenó palástjával fedett békés sátorába s ne szűnj meg véle bölcsekedni, s nem szűnsz meg véle szeretni és boldog lenni.”

E rövid kitérőt nemcsak azért iktattam be, hogy ízelítőt adjanak az emberről, de azért, hogy világosan lássuk, miért is írta le Kazinczy e sorokat: „Valamit tőled veszek, az nékem mind kincs, s tudod, hogy én leveledet is egy Gedicht rangjába szoktam tenni.” Berzsényi is nagy várakozással és tudnivágyó kíváncsisággal várta és vette Kazinczy verseit és leveleit és tanácsait, de azokból igen hamar levonta a következtetéseit. Igen udvariasan közölte is azt már 1810-ben Kazinczyval. Ösztönös ráérzéssel írta: „Én oly követhetetlen szépségeket semmi míveidben nem látok, mint épistoláidban.” Tehát nem a költőt és esztétát, hanem a levélíró tiszteletét. Kazinczy, a mester pedig 1812-ben ezt írja: „A lyrai poézisben Virág mellett ő a fejedelmünk”. De hiába írta le, Berzsényi csak olyan fejedelem lett, akinek nyelvéről és költészetének birodalmáról mindhalálig kellett harcolnia. Nemcsak a Mondolatban őt is ért támadásokról van itt szó, de arról a harcról, melyet a mesterrel kellett következetesen vívnia, aki mögött olyan irodalmi erők és szellemi árnyak és érzések álltak és lapultak, amelyek Berzsényi remeteségében a világ végéről alig láthatott tisztán vagy felnagyítva látta nyomasztó magányában. — De vajon tévesen és hiába, és ok nélkül látta-e így? — Perük adatai hiányosak és a tettek is mindkét részről sokszor ellentmondóak. Az érzékenység kölcsönösen nagy volt. Már szinte csak a hiányokból és a levelek egyes adataiból kialakítható lélekrajzokból lehet következtetéseket levonni. — De vajon csak Kazinczy javára és Berzsényi kárára? — Mindenestre egyre inkább úgy látszik, mintha a Kazinczy-kép tükre a sok vádtól tisztább és nagyobb is lenne. És Berzsényinek, a költőnek lekirajza pedig a tragikus vonásokon túl is gazdagabb és érdekesebb.

Kazinczy mellett szól mindaz az elismerés, amellyel sokszor igen tárgyilagosan ítélve Berzsényi verseinek és költészetének értékeit nemcsak elismerte, de magasztalta is. „Mely erő! mely képek! mely nyelv! Tetszik nékem itt még az is, a mit egykor hiba gyanánt tévők ki neked... Csak hogy erre isten kell a ki bennünket vezessen az pedig téged soha el nem hágy.” Ez igaz is, de ezek közben Kazinczy esztétikusi hiúsága és fölíterátori hajlama olyanokat diktált, hogy azok a végtelen szenzibilis költő sorsát egyre-másra megnehezítették. Ezek a sorok, vagy sorközi megjegyzések és ki nem állása, sőt félreállása a kritikus órákban, kétséget támasztottak Berzsényiben Kazinczy őszinteségéről és barátságáról is. — Mert milyen „Mester” is volt ő a nála igazát és önbizalmát kereső első könyvére készülő költőnek? — Olyan, akivel szemben Berzsényinek a nagy nyelvújítási csatán belül is külön „Mondolat-csatát” kellett vívnia. Igen, „a tanítványnak” költészetének szókincséért, költői kifejezéseinek elismertetéséért, verstani és formai újításaiért. Úgy kapta a szárnyat Kazinczytól, hogy fölös erőt kellett minduntalan vesztegetnie a repüléshez, mert Kazinczy „a theoria fáklájával hágdos”. Berzsényi pedig izlésvitájukban „csak a mezítelen okosság mécsével bukdácsol”. De remekművekkel és egyszerű okfejtéssel bizonyít az elméletgazdag kérlelhetetlen bírójával szemben. Meg is jegyzi Berzsényi: „Te sokban igen sanvárú bíró vagy. Te sok jó szavakat elvetsz s még olyakat is, melyek helyett jobbakat adni nem tudsz.”... „Én a magyar nyelvnek erőt és pergést kívánék adni. Aki azt lágyabbá, éneklőbbé akarja tenni, az annak hibáit nagyobbítja.” Nyelvünk sok e-je ellen, a tisztai é-zés nyelv és magyar versírást rontó hatása ellen emeli föl a gyakorló költő szavát. „A tisztaságot kirekesztőleg emelni tehát igen veszedelmes részrehajlás, mely saját hibáinkat megszenteli és eloltván bennünk a vizsgálódás lelkét, vak követőkké tesz, úgy hogy nem kérdezzük: jó-e vagy rossz, hanem tisztái-e vagy dunai?” Bizony, ami ellen Berzsényi szót emelt, aszerint ítélte a Berzsényi-versek szókincsében a „magasztaló” mester. Költőnk



pedig kimondja: „Tiszaiság, Dunaiság, Provincializmus” jelszavak alatt, hogy „én sem dunai, sem tiszai nem vagyok, hanem csak magyar, mindettől mindattól örömmel tanulok és mindezt mindamazt tanítani akarom”.

Kazinczy e levélvitáikban érezhető biztonsággal és fölényvel, majd hogy nem a majd meglátod mosolyával írja: „Én elmondtam amit jobbnak véltem. Mit végy Te fel, az a Te dolgod, nem az enyém.” Berzsenyi pedig bátran követi költői megérzéseit. Egy szó mint száz, egyik sem enged és ez irodalmunk akkori fürge emberével és irányítójával, kiadójával szemben igen nyomasztóan hatott Berzsenyi egyre inkább elnehezülő lelki állapotára. Minél inkább visszahúzódik és bizalma is csökken, mert ő „valamit csak ízlésem és poézisom természete megengedhete” csakis az szerint cselekedett, mert műve értékében és nagyságában, mindig udvarias szerénysége mellett is „hipochondriás” biztonsággal hitt. Kazinczy pedig levélben dicsér és közben az irodalmi köröcskében és a triumvirátus körében Szemere és Kölcsy előtt is a vélt hibákat hajtogatja és nem sokat gondol a remete zsörtöléseire. A mozgékony, társasági és sokat utazó és levelező, beszélgető ember lelki alkatával aligha fogja föl, mi is zuhant Berzsenyire ezekből a levelekből ezekben az esztendőekben.

Közben Berzsenyi költői harcának láza és elismertetésének vágya és kötetkiadásának elhúzódnása közben egyszerre összedőlnek álmai is, hogy visszatérhessen szülőföldjére. „Minden marhámat pénzzé tettem, s már indulóban voltam, midőn a pátens jött.” Ez a pénz devalváció örökös somogyisággal sújtotta, mert „Somogy nékem csak számkivetésnek helye; feloldhatatlan kőtelek vannak azon földhöz, mely az én szebb korom napjait látta. Le nem írhatom néked kedvetlenségemet. „Ovidius és Mikes Kelemen hangja. És Nikla Tomi lesz. Az álmok tengere és a szülőföld helyett a Fekete Berek széle lesz az otthona mindörökre. Testileg beleöregszik „lelke bágyadt” és rázúdul a jégverés és háza sincs. „Az én vén házam is féligre ledőlt.” És az újrakezdés, építkezés gondjában így tör ki: „Édes szerelem, édes poézis, mi is az ember nélkületek! ...Te azt írod, hogy még ifjú vagy. Köszönd ezeknek a kegyes istenségeknek! akkit (így) akki kedvelnek mint Téged, az örök ifjúságot talál”. Magáról pedig ezt írja megindító melankóliával: „Ma rakódtam új szobáimba, letettem nyoszolyámat azon szegletben, melyben én haldoklani fogok, elgyújtottam kandallómat, melynél életemnek örömeit, boldogságait gyakran vissza fogom kérődzni, s vénségemet melengetni.” Fölötte halvány derengés. A bécsi festett képe elkészült, a kaposi megyeház „nagy palotájában”, ahol asztalvégen szokott szerénykedni. „mint poétát az egész közönség jelenlétében” megköszöntötték. Első nyilvános elismertetése. Öntudattal „a magyar irodalom megismerésének” veszi és Kazinczyt kéri, hogy köszönje meg azt Prónaynak. Meg is teszi, ám a közben 1813-ban megjelent verseskötetéről Berzsenyinek csak ezt írja: „néhány darabot felolvasánk, hogy lássam változtatásaidat”. Íme csak a hiú mester kíváncsisága, hogy hajlik-e az ízléséhez? Berzsenyi képre még hozzátesszi. „igen nem szépen dolgozó Blaschke” és várakozó kíváncsisággal még ennyit jegyez levelébe a kötetről. „Szeretném hallani a két haza minden tájairól ki mit mond felőlők” Tehát hiúság, kikáncsiság, rosszálló megjegyzés és várakozó hallgatás attól, aki kéziratról, levélről, könyvről eddig és ezután is fáradhatatlan tollal nyüzsgő, tudós és praktikus okos és egész lényében szikrázó, szívós és izmos mesterkedés volt. Ennyi csak az első-értesítés attól, aki Hans Sachsian termékeny lélek. A magyar arányú Goethe kíváncsian csak vár, nemhogy kinyilvánítaná a két hazának „hivatalosan” is, hogy íme nagy költői mű került a haza asztalára. Ehelyett elhangzik Kölcsy szava: „Berzsenyi Dániel verseiről” a Tudományos Gyűjteményben. Nem Weimar szelleme ítélte, de Weimar és Kazinczy barátja a „Somogy Kazinczyjáról”, ahogy Festetics hívta Berzsenyit balatoni Weimarjának időszaki Heliconjából.

Nem szölok itt az évforduló alkalmából Kölcsy bírálatának hangjáról és kritikai tévedéséről sem, hiszen az is időszaki, borús lelkiállapot hangja volt. Időszaki, mint a keszthelyi Helicon derűje és megtisztelő fényei. Ideiglenes, mert volt lelkiismerete és Kölcsy maga változtatta meg 1839-ben annak tónusát és elhamarkodott ítéletét. De addig micsoda 19 év dúlt és viharzott egy nagy költő lelkében és a magyar irodalom életében is?! Sőtét és néma és hangos és indulatos „gladiatori marakodás”. Emelkedett és védekező és támadó hangok és készülődés. Már-már őrlítő is! Néha műben felcsillanó. Újra barátság fogadó és élettagadó és végül is udvarias kézzsorítás és koporsóba vitt sebek évei voltak ezek.

Berzsenyi a személyében és a tehetségében megsértett embert és virtust és a poétát egyaránt nehezen tudta fegyelmezni. Érthető. E támadásban nemcsak a magyar irodalom egyik irányát, de magát a magyar poézist is megtámadva látta. Egyben pedig „a természet teve poétává” megítélés alapján a született és nem lett költő típust is védelmezi. Egy költői világ és versízlés és életstílus védelmére kel, annak, amely azóta is jelen van irodalmunkban. Tehát nem magáért fog tollat, föladva lelkében áldozatul a versírás örömét és gyógyító varázsát is.



Eszményeit: a használni vágyást, a magyar irodalom ügyét, a költői tettet, barátságot és az észt és a jót és a tartózkodó erényt látta megtaposva Kölcsey kritikájában. Idegbetegsége föllángolt, a magányt méginkább magára húzta ez a látvány, Wesselényi típusú, Kazinczy szerint „csupa tűz, csupa erő, csupa érzés” lelkű költő. Rajongásában és eksztázisaiban és komor esztétikai elmerültségében egy olyan típusú magyar Hölderlin alakult ki, akinek elméje mindvégig világos, de lelke teljesen elsötétült. Egyszerre megvékonyodnak, majd megszakadnak a Kazinczyknak írt levelek. Úgy érzi, sejtései beteljesültek. És mintha minden jel is arra mutatott volna, hogy „a goromba recenzió” Széphalom ízlésének visszhangja. Hiszen amikor 1817. október 12-én „megvilágosítást” kér, Kazinczytól csak ilyen első választ kap: „attól sem félek, hogy az írástól, olvasástól elidegenít; lesz mind író, mind olvasó, s a korbács használ mind az írónak, mind az olvasónak.” De mintha Kazinczy maga is megrettent volna e választól. Utánagondolva levelének tudatalatti gondolatait eláruló soraira és Berzsenyinél lelkiállapotot romboló kitételére, október 18-án gyorsan utána válaszol, de ebben sem tudja megtagadni azt a „közömbös” álláspontot, ahogyan nézte az első kötet fogadtatását és a körülötte kialakuló vitát. Mintha Berzsenyi mellé állna, de úgy, hogy Kölcseyt dicséri. „Kölcsey nem csak gorombán nem bánt veled, sőt minden sorából személyednek szíves tisztelete szól, de sokban veled és velem nincs egy értelemben.” És még hozzá is teszi: „Én is tisztelem recenzióit; nekem nagyon kedvesek; de nem úgy tisztelem mint Pest tisztelet, amint hallom.” Igen kétarcú válasz. Csak levélben mondja azt is, amit világos, hogy épp neki a Tudományos Gyűjteményben kellett volna elmondania, ha egyszer nem ért egyet Kölcseyvel.

Berzsenyi el is hallgat. 1817–1820 között eddigi adatok szerint egyetlen levelet sem váltanak. A gyanú, a betegség és a zavar éveit ezek. A „démoni” és az egzaltált költő biztosra veszi, hogy Kazinczy szavai, hogy őt „mérték nélkül szereti”, nem igazak. Úgy érzi, hogy az „ölellek, szeretet, barátság, tisztelet és csudálás” szavai fölé inkább a Kazinczytól leírt „irigylés legszentebb érzése” kerekedett és mert Szemere védelmező sorairól is csak későn értesült és őt is megtámadta, így ezek a teljes magára maradottság érzését és gátlásait csíráztatták ki szívében. A mai szóval az elidegenült lelket, a csupa gátlást a berekszámban, amely berek is Kazinczy béka-költőit, a „brekeke, brekeke-Kloax, Kloax-Tuú, tuú” idézte a fülemülék helyett, zúgó fülebe. Társai csak a kínjában teória készítésre és védelemre serkentő könyvei voltak. Hölderlin egy kis toronyban, ő egy elvadult kert és nádasszéli békaváracskában él „haldokolva”. Egész természetében fölforgatva, „fél halálban”, „fekete órákban”, „kegyetlen nyavalyával, mely engem gyakran félbolonddá és féldühössé tett.” A félőrült szót épp hogy csak le nem írta. Merényi Oszkár emlékkönyvében találóan mondja „egzaltált ihletű költőnek”.

Valóban Berzsenyi kidöntött mellű, feszes mentezsínörjai alatt is mindvégig egzaltált keblű, „mágiás”, megszállott ember és poéta volt. Tüzeben és szép ellágyulásaiban is, ha verse, ha próza fog tollat. Ez a lelkiállapot hatványozottan áll az 1817-től 1829-ig tartó évekre. – Mert közben mi is történt? – Mikor 1820-ban Kazinczyknak tragikus állapotát nyíltan feltárta, és amikor 3 év után újra megemlíti Kölcsey „goromba recenzióját”, akkor ismét csak ilyen választ kapott: „Annyi való, hogy én a Kölcsey recenzióját nagy gyönyörűséggel olvastam. Mit ítélek verseid és Kis úréi felől arra épen nem volt gondom; egyedül azt a színet tekintettem az érettségnek, nyugodalomnak, mely dolgozásán az első soron kezdve az utolsóig bájos hatalommal ömlött el.” Ez nem más, mint az mellett a Kölcsey hang és „rossz kritika” melletti kiállás, melyet később Kölcsey kristály jelleme visszavont. Érdekes, hogy szinte természetesen folyt ebből, hogy ezekután megtoldva még ezt is hozzátette, mintha mi sem történt volna: „hidd, hogy érdemeidet védelmezni ha azt kívánná a szükség nálamnál később senki se volna.” Az életnek sok esetei vannak, melyek megtevészetnek bennünket.” De ez a levél nem az. Világos beszéd. Világos válasz rá az is, hogy ezek után Berzsenyi már nem három, hanem kétszer három évig nem ír és nem válaszol Kazinczyknak, mert ez már több volt, mint kritikai tárgyilagosság és a szépet védelmező „korbácsos” szigor és epigrammázó hegyesség, amelyet Berzsenyi amúgy sem kedvelt a Kazinczy-műben, még akkor sem, ha most is oda-tette, de csak levélben, hogy „verseid nekem elhalhatatlan fényt szereztek”.

Ezzel a nesze-semmivel ő is segítette, hogy egyik legnagyobb költőnk elnémuljon. Hagyta, hogy Kínjában „aesthetikussá üstökölje” magát. Egészen „A kritikáról” című tanulmányának megjelenéséig, 1835-ig. Elnézte, pedig tudta, hogy Berzsenyi a virtusát és költői művét milyen nagyra becsülte, mert világos, hogy „A Kritikáról” című tanulmányának a főhőse és a mű „története” is ő maga és költői csatája. Ha ki nem is mondta, de tiszta képlet, hogy magára húzza „A Kritikáról” második vádpontját is. „A lángészt kritika nem taníthatja; mert a lángész nem tanítványa, hanem tanítója a theorának.” De jellegzetes kritika és egyensúly érzékkel így folytatja: „de minden idő mutatja azt is, hogy a legnagyobb lángész is csak idővel, tapaszt-



találással és tanulással jut a legfőbbre, s mutatja, hogy a lángész a teoriának tanítója és egyszerűsmind tanítványa lehet." Berzsényi szerénysége magát nagyon is i. agyra tartó szerénység volt. Tehetségéről Kazinczynak többször is leírta, hogy neki semmilyen teóriája sincs, amivel azt mondta, hogy nála a természetből kapott erő szüli a műveket és szabályokat. Egyszóval, hogy ebből is megértse, hogy mennyire egyéni és öntörvényű az ő lírája, szépségideálja és versmintája is. Ezt az öntudatát érte a skatulyázó és ódait, verseit más mintákhoz „faragó” és idomító – a Kazinczynak, a kisebb, de mégis irányító költőnek nagyon is tetsző –, Kölcsey-kritika. De ezt a Berzsényi szavával „rossz kritikát” emlékbeszédében helyesbítette Kölcsey. – Épp azért miért is idéztük volna az 1817-es recenzióját? – Idézzük helyette, mert az ünnep alkalmából ide ez illik, a végleges formájú kritikát, amelyet épp az imént a Berzsényitől idézett idő érlelt ki Kölcseyben. Kazinczy is tudta az igazat. Berzsényihez versében le is írta:

*Ne kérdd, törvénnyel egyez-e, nem-e? / Egyez, ha szép; mert törvényt ez teszen.*

És azt is tudta jól, mivel viaskodik Nikla és miért hallgat Széphalom felé... – És mi lett volna, ha Kölcsey 1817-ben kritikáját 1836-os szellemében írja meg és nem Kazinczyról Berzsényire átvihető hasonlatának érzésével, hogy tudniillik az ő költői „felsősége szokás szerint a kisebb nek fáj.” Gyulai Pál ezt a viszonyt így fejezte ki: „Kölcseyben a költőt, a kritikust fölülmúlja a szónok.” Idézzünk hát emlékbeszédének átértékelt és véglegesített kritikájából és akkor nem csak Kölcsey nemes szelleméhez állunk közelebb, de igazabban ünnepeljük Berzsényi Dánielt is.

Itt valóban „a magas szempontú kritikának nyitott pályát.” Igaz, már csak a halott fölött, és nem a Tudományos Gyűjteményben. És feloldozást is keres az ifjúra aki „merészségét oly felette drágán, Berzsényi elhűlésével, fizette meg.” De ez már téves újra, mert az itt már „keménynek, fogasnak, igazságtalannak” titulált kritikával, az „elvei szentsége” mellett is, a „tévedésére” és „félreértésére” nem ő, a nemzet fizetett rá. Elnémult a legnagyobbba méretezett és legmagasabb szárnyalású magyar költői hang. De érdeme, hogy itt világosan kimondta azt, amit más soha, hogy ő, Kölcsey, költő zsenit kritizált. „Ősz gyermek, számláld el a hasznát, mi ifjúkori tettetből származik! – Korodra akartál hatni? korlátolt, kicsiny erődhöz nehéz akarat! és hatással lenni a korra, nem is mindig kívánatos. Társaid megérzik a rázást, ha álmaikat bolygatod; de nem kérdik, honnan indulsz, hová mégy?... A zseni pedig sasként felszáll és elrohan, s öntudatlan szabja a törvényt, mit követni csak ő bír erővel.”

Berzsényi öntudattal bírta végig, csak épp erővel és idegrendszerrel nem ezt a húszévi társaltan és levéltelen támadó magányt. A „véleményi háború” nyomasztó légkörét. A „rútul lobbant per” miatt történt esztétikussá üstököltetést és igazának segítőárs nélküli állandóan zaklató tudatát. Letargiával jegyzi meg Kazinczynak: „néked is szabad volt velem úgy bánni, mint minden barátimnak teljes életemben, semmi újságot nem tettél velem.” És verseinek „harmadszori kiadására” nyolcévi hallgatás után már hiába jelentkezett ismét Kazinczy. „Szeretném bizonyosságát hagyni, hogy te és én egymást mindenkor szeretünk.” A szeretet szó meglágyítja Berzsényit. Válasza ez: „amennyire ily tört márt ember, mint én még szerethet, szeretlek.” De amit kapott és amit nem kapott Kazinczytól, azt sem felejtí és mindjárt hozzá is teszi a békülés soraihoz: „téged mint aeszthetikust pedig sok princípiumokban nem szerethetlek”. És a Kazinczy-kiadásnak még a gondolatát is öntudattal és enyhe malíciával így utasítja el: „mivel frásaim több princípiumaiddal ellenkezetben állanak, kénytelenk vagyok magamat ezen jótéteményedtől megfosztani.” Az okos és öreg Kazinczy így felel és ez utolsó levelében különös egyéniségének és szerepének jellegzetes vonása és titka is. „De mi tehát az, a mi kettőnket elválaszt? Higj nekem, nem tudom.”... Az életben útjaik mindig elkerülték egymást. Igen jelképes, hogy személyesen tudtommal sohasem találkoztak össze.

E mögött a drámai egymás és az „igazi poézis keresése” mögött Berzsényi felől remekmű ragyog, mert Berzsényinek a zseninek a műve a végsőkig csiszolt tökéletesség. Tökéletes, tehát mindig időszerű. Fojtott és megzabolázott szenvedélye: állandó parázs... Verssorai: összeszikkasztó, egymást feszítő és szívünkig világító szavak... Versszakai: a gondolat, a zene, a képzelet és kemény ihlet klasszikus szerkezetei. Költői műve életünknek és világunknak – amely szavaival élve „tündérváltozatok műhelye” – ihletője. Így együtt e mű fegyelmével és építkezésének „energiás” szavaival, soraival és versszakaival példa az alkotásra és az életre. Így volt és ma is az, és mindenkor ihletője is lesz az egyetemes igényű magyar művészetnek, amelyben, mint „A poézis hajdan és most” c. versében mondja: „csak egy az igaz, nagy és jó”. Ebben az utolsó, mintegy testamentumot tevő költeményében e három fogalom „mosolygó jeltímének” vallja a SZÉPET, amely lírai fogalmazásában „mint a szerelem játszi gyönyör kezén” folytatja az ÉLETBEN a teremtetést... Szavaival: „Szívből szívbe gyönyört zengve s vidám erényt”!